

УДК 379 (852)

Л.В. Фрей

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ САМОДІЯЛЬНОГО СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Використовуючи історичний досвід минулого, ми ставимо завдання дослідити та проаналізувати стан і перспективи розвитку самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму як найперспективнішого напрямку туристичної діяльності в Україні.

Метою дослідження є прослідкувати історію розвитку і визначити перспективи на майбутнє самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму в Україні.

Ключові слова: *самодіяльний туризм, спортивно-оздоровчий туризм, туристський клуб.*

Самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм має глибоке коріння в історії нашої країни. Сьогодні йому також приділяється велика увага. Так, зокрема, в Законі України «Про туризм», Урядових програмах розвитку туризму в Україні до 2005 та 2010 рр. та в інших законодавчих актах і нормативно-правових документах поряд з актуальними питаннями внутрішнього та міжнародного туризму значне місце посідають проблеми масового розвитку різноманітних видів спортивно-оздоровчого туризму та шляхи їх вирішення [1].

Основними ланками проведення масової туристської роботи залишаються клуби туристів (секції) при навчальних закладах, установах і підприємствах. Туристські клуби (секції), як і районні туристські клуби, є органами місцевого масштабу, головними завданням яких є масове залучення молоді й інших категорій населення, що вчиться, до занять усіма видами туризму, проведення роботи з патріотичного та фізичного виховання туристів.

Громадські об'єднання любителів туризму можуть мати й інші форми, наприклад, сімейні клуби, клуби за місцем проживання, відомчі туристські клуби, клуби за інтересами, що створюються як із правами юридичної особи, так і без них. Зв'язок із такими об'єднаннями здійснюється, як правило, через районні або територіальні клуби туристів [2, с. 218].

Створення і розвиток усіх форм туристських об'єднань сприятиме зростанню масовості самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму в Україні.

Самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм можна віднести до ефективних засобів виховання дбайливого ставлення до природи, оскільки це унікальний соціальний засіб спілкування між людьми і природою, заснований на реальному ознайомленні з життям, історією, культурою і звичаями тих регіонів, де прокладаються маршрути походів. Це найдемократичніший

вид активного відпочинку, який характеризується специфічною формою народної творчості, вільним вибором форми власної активності, що реалізується в умовах похідного життя на самостійно розробленому маршруті.

Феномен цього масового самодіяльного руху полягає в тому, що за мінімальної підтримки держави він може успішно реалізовуватися у складних економічних умовах сьогодення. Цьому сприяє висока доступність спортивно-оздоровчих видів туризму для всіх категорій та вікових груп населення, починаючи від дітей-дошкільнят і закінчуючи людьми похилого віку, а також придатність більшої частини території України для занять цим видом туризму.

Терміни «самодіяльність», «самодіяльний туризм» з'явилися в 30 роках минулого століття. У Радянському Союзі єдиною організацією, яка займалася розвитком туризму з активними способами пересування, було Товариство пролетарського туризму й екскурсій, яке виникло на основі Російського товариства туризму (1929 р.). У довоєнні роки організаційно туризм був поєднаний з альпінізмом. Офіційною термінологією було визначення «радянський», «пролетарський» та «масовий» туризм. Уперше термін «самодіяльний» з'явився в 1930 р.

В Україні самодіяльний туризм (спортивний туризм у сучасному розумінні) розпочав своє існування в 30-х рр. ХХ ст. Своєю назву він отримав завдяки тому, що виник на самодіяльних засадах із масової ініціативи туристів. За часів тоталітарного ладу самодіяльність була вищим проявом громадської активності. Саме тоді силами громадськості були створені перші туристські секції та гуртки, які стали здійснювати перші самодіяльні (спортивні) за сучасним розумінням походи.

У 1936 р. Товариство пролетарського туризму й екскурсій було ліквідовано, туризм організаційно було підпорядковано Всесоюзному комітету у справах фізичної культури і спорту. Це був початок організаційного утворення спортивного туризму. До Великої Вітчизняної війни вперше була проведена класифікація самодіяльних туристських маршрутів за категоріями складності (від I до III), були затверджені нормативи на отримання значка «Турист СРСР» (1939 р.) і звання інструкторів туризму (1940 р.). І хоча самодіяльний туризм ще офіційно не визначили як спортивний, але це вже були перші кроки до цього. Після війни, у 1949 р., були затверджені спортивні нормативи з туризму, які увійшли до Єдиної всесоюзної спортивної класифікації. Туристам, що пройшли певну кількість категорійних походів, надавали спортивні розряди і звання майстра спорту СРСР із туризму. Фактично туризм уже став спортивним, але офіційно до кінця існування Радянського Союзу він мав назву самодіяльного. Уперше в офіційних документах термін «самодіяльний» було опубліковано в постанові Президії ЦР Союзу спортивних товариств і організацій СРСР «Про покращення організації самодіяльного туризму та підготовки туристських кадрів» (протокол № 17 від 7 грудня 1961 року). Постановою Президії ВЦРПС від 20 липня 1962 р. були введені в

дію «Правила організації туристських подорожей на території СРСР». У 1965 р. постановою Президії Центральної Ради з туризму від 16 листопада були затверджені нові «Правила організації самодіяльних туристських подорожей на території СРСР», «Інструкцію про порядок присвоєння спортивних звань і розрядів із туризму», «Положення про туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії». Фактично йдеться про самодіяльний спортивний туризм [3, с. 45-47].

Отже, у період існування Радянського Союзу офіційно визначеним був самодіяльний туризм, але за своїми функціональними ознаками його вже можна було віднести до спортивного.

У період створення незалежної України, після 1991 року, тодішня система організації самодіяльного туризму закінчила своє існування. Розпочалося активне створення нового нормативно-правового законодавства України. У 1993 році вийшов Закон України «Про фізичну культуру і спорт», де вперше було використано термін «спортивно-оздоровчий» туризм. У Законі 1995 р. «Про туризм», зокрема в ст. 13, п. 2, з'являються терміни: «масовий» та «оздоровчо-спортивний» туризм. У Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003, у ст. 4, до переліку видів туризму внесено «спортивний» та «самодіяльний» туризм. У Державній програмі розвитку туризму на 2002–2010 роки, в п. 24, означені «екстремальний» та «спортивно-оздоровчий» туризм. Таким чином, у законодавчому вимірі існує різноманіття видів спортивного туризму [4,5].

У Законі України «Про туризм» визначено, що самодіяльний туризм – це специфічний вид туристської суспільної діяльності, яка здійснюється на добровільній самодіяльній основі без участі (або без участі в основній частині організації подорожі) організаторів туризму (туроператорів, турагентів). Самодіяльний туризм – історична первинна форма спортивного туризму, туризм, заснований на повній чи переважній самостійності туристів під час організації та проведення різноманітних заходів – походів вихідного дня, масових походів, спортивних (категорійних) походів, туристських зльотів, чемпіонатів з туризму і туристських змагань [5,6].

Отже, термін «самодіяльний туризм» визначає тільки форму його організації, а не повну сутність його змісту й організаційних форм. На сучасному історичному етапі в нормативно-правовому полі та практичній діяльності сутності терміну «самодіяльний туризм» відповідає термін «спортивний туризм». Спортивний туризм, як сфера масової самодіяльності, містить усе різноманіття туристських заходів, які проводяться відповідно до нормативної бази організації туризму в країні та які використовують громадські туристські організації для створення управлінської системи спортивного туризму. Цим спортивний туризм й відрізняється від інших видів туризму. Чітка організація, продумане вироблення маршруту, правильне проведення подорожі й дотримання дисципліни – без усього цього неможливе функціонування спортивного туризму.

За визначенням Федерації спортивного туризму України, «спортивний туризм – вид спорту, в якому змагання туристських спортивних походів та з видів спортивного туризму проводяться за встановленими Правилами змагань зі спортивного туризму» [7].

Під визначення самодіяльного туризму підпадають всі туристи, які самостійно організують свої мандрівки. Виходячи з цього, до самодіяльного туризму входять як подорожі одинаків, сімейні види подорожей, які не мають регламентуючих, нормативних документів, так і спортивний туризм, що має чітко визначену законодавчу основу.

Таким чином, головною складовою самодіяльного туризму виступає спортивний туризм із його головними формами: спортивними походами різного ступеня і категорії складності та змаганнями з видів спортивного туризму, а також громадськими організаціями, створеними з ініціативи туристів.

Самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм – це джерело створення інтелектуального продукту у сфері розроблення теорії та практики туризму (стратегії, тактики, техніка ходіння тощо), створення новітніх туристських маршрутів (у тому числі й комерційних), сучасного спорядження і кваліфікованих кадрів (майстрів спорту, гідів, інструкторів, тренерів). Уся діяльність людини в самодіяльному спортивно-оздоровчому туризмі природна, і тому в сьогоденні він є найефективнішою системою занять, що компенсує недоліки сучасного середовища й автоматично створює школу із самовиживання населення.

Для заохочення і розвитку руху держава і сама людина витрачає мінімальні фінансові кошти. Не потрібні дорогі басейни, стадіони й інша матеріально-технічна база – необхідні лише туристські клуби як організаційно-методичні та просвітницькі центри, доступне туристське спорядження і система туристських притулків.

Аналіз особливостей самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму дозволяє дійти висновку, що цей вид туризму – найсучасніша технологія продукування в людини здорових духовних та фізичних якостей, пізнавальних і самозберігаючих основ при мінімальних витратах держави і мандрівника.

Однією з найважливіших цілей руху є формування здорового способу життя людини і суспільства в цілому, що має велике державне значення і зумовлює вирішення таких завдань: повернути молодому поколінню чудовий світ самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму і розвивати його як ефективний засіб виживання людини в природному та міському середовищі.

Важливе державне значення має й соціальна спрямованість самодіяльного спортивно-оздоровчого туристського руху. Його завдання полягає в тому, щоб залучати саме соціально незахищені верстви населення України, адже це найдешевша і найдоступніша форма відпочинку, школа соціальної адаптації населення до стресових ситуацій.

Окрім цього, спортивно-оздоровчий туристський рух має неабияке значення для розв'язання великої кількості прикладних питань, зокрема, в проведенні допрофесійної підготовки молоді, пов'язаної зі службою в армії, роботою в рятувальних загонах МНС, за іншими напрямками, в основі яких лежить діяльність людини в природному середовищі [4].

Самодіяльний туристський рух у світовій практиці розвитку туризму є унікальним суспільним явищем. Він має офіційну 100-річну історію, а його основу було закладено ще раніше в численних подорожах вітчизняних землекрохідців.

До 90-х років ХХ ст. в Україні сформувалася нормативна база спортивно-оздоровчого туризму, спрямована на безпеку проведення спортивних походів та подорожей.

За минулі роки створений величезний інтелектуальний потенціал, який сформував зрештою національний вид спорту – спортивний туризм, що ґрунтується на самодіяльному туристському русі та не має аналогів у світі.

Самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм має практично необмежену нагоду для залучення молоді та всіх бажаючих до занять активним відпочинком на туристських маршрутах, оскільки не вимагає створення спеціальної дорогої матеріальної бази. На самодіяльних туристських маршрутах (без уведення додаткових місць проживання) можна приймати значну кількість не лише наших, а й іноземних туристів, що прагнуть такого відпочинку [11, с. 124-127].

Аналізуючи сучасний стан самодіяльного спортивного туризму, ми дійшли висновку, що труднощі, з якими він зіткнувся сьогодні, насамперед пов'язані із загальним соціально-економічним становищем, у якому перебуває наша країна.

Сьогодні всі колишні структури управління спортивним туризмом здебільшого припинили своє існування. Держбюджет, бюджети профспілок і спортивних організацій значно зменшені, а подекуди й зовсім не передбачають ніякої допомоги оздоровчому і спортивному туризму.

Значна кількість клубів позбулися своїх приміщень та діють як громадські організації. Збереглися об'єктивні причини уповільнення розвитку оздоровчого і спортивного туризму, в результаті для ряду територій доводиться констатувати майже повну ліквідацію системи самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму, що склалася за багато років.

На сучасному етапі розвитку суспільства туристський рух координують обласні федерації спортивною туризму. На місцях рух тісно взаємодіє з іншими спортивними і молодіжними рухами.

Аналіз діяльності багатьох туристських клубів довів, що, незважаючи на всі економічні труднощі в країні, спортивно-оздоровчий туризм пройшов критичну точку свого падіння і намітилася позитивна тенденція до його розвитку. Це стало можливим завдяки організаційній, методичній та фінансовій

підтримці з боку держкомітетів із фізичної культури і туризму всіх рівнів, а також завдяки ініціативі лідерів федерацій та клубів спортивного туризму і, найголовніше, бажанню соціально незахищених верств населення у дешевий і ефективний спосіб вирішувати проблему свого відпочинку і здорового способу життя [11, с. 127].

На цьому тлі в областях відбувається стійкий процес створення штатних підрозділів, що займаються розвитком спортивно-оздоровчого туризму, тому що орієнтири, поняття і вимоги спортивного туризму, визначені статутами, правилами і класифікаціями, що встояли, продовжують залишатися в силі, оскільки перевірені в реальному житті, враховують особливості природного середовища й зумовлені необхідністю гарантування безпеки на маршруті.

Усебічно розглянувши проблеми сучасного самодіяльного туризму, ми дійшли висновку щодо необхідності створення оптимальної системи організації й управління самодіяльним туризмом, оскільки це один із найважливіших чинників, що істотно впливає на масовість спортивно-оздоровчого туризму, а отже, потрібні кваліфіковані кадри для здійснення цієї організації, що, власне, і є предметом нашого дослідження. Особливо важливим є оптимальний вибір організаційних форм для регіону, району, міста, області, де необхідно враховувати місцеві особливості розвитку самодіяльного туризму (наявність матеріальної бази туристських можливостей, забезпеченість туристськими кадрами тощо).

Аналіз публікацій з означеної проблеми дозволив нам підсумувати, що суспільна структура апробувала різні шляхи виживання. Якась частина клубів та федерацій вирішили перейти до нової форми відносин – своєрідного симбіозу громадської та комерційної організації. Фірму влаштувало прикриття громадської структури, а громадська організація сподівалася одержати кошти до існування. У більшості випадків ідея не виправдала очікувань.

Там, де клуби перейшли на комерційну основу, спортивна громадськість виживає: вона займає, з погляду сучасного підприємця, нішу утриманця. Зароджується новий рух дрібних і середніх підприємців, які провадять туристську комерційну діяльність – це виготовлення туристського спорядження, продаж путівок і надання аналогічних послуг, що також є необхідним.

З'являється тенденція підміни, витіснення або заміни громадських організацій любителів спортивного туризму на виробників туристських послуг. Адже це дві взаємозумовлені та взаємовигідні, але не взаємовиключні частини одного цілого.

У процесі реалізації свого захоплення активна частина руху організовується добровільно в клуби й інші форми співдружності любителів туризму (спілки любителів походів), а не виробників туристських послуг. Це зовсім різні по своїй суті напрями діяльності людини: в одному випадку це відпочинок, захоплення, пізнання, а в іншому – отримання прибутку. На нашу ду-

мку, два напрями повинні існувати паралельно, взаємно доповнюючи і збагачуючи один одного [12, с. 89].

Добровільні громадські спілки ставлять перед собою мету створення оптимальних форм спілкування туристів у місті та поході, складання загальноприйнятих правил; вони дбають про вироблення заходів безпеки; ними створюється інформаційний продукт, самодіяльне спорядження тощо.

Громадським організаціям, що провадять бізнес, який теж вимагає величезних сил, часу, знань та вмінь, постійної зміни технологій, це не під силу, оскільки, беручись за бізнес, вони ставлять хрест на вирішенні завдань, що становлять її зміст та основу.

З огляду на вищезазначене, вимальовувався основоположний принцип «трикутника», по різних боках якого розміщуються держава, громадська організація та фірма-підприємець. Кожна сторона має свої особливості та повинна займатися своєю справою, але не всі вони зацікавлені один в одному.

Держава виконує роль регулятора й арбітра: формує соціальне замовлення й умови для його реалізації; підприємець разом із громадською організацією виконує іншу частину того ж самого соціального замовлення шляхом створення системи послуг [12, с. 91].

Регіональні туристсько-спортивні органи створюються за ініціативи туристів, що активно переймаються питаннями розвитку самодіяльного туризму за підтримки комітетів із фізичної культури, спорту і туризму, а також інших організацій, зацікавлених у розвитку самодіяльного туризму.

Отже, з огляду на вищезазначене, можна зробити такі висновки: важливе державне значення має соціальна спрямованість самодіяльного спортивно-оздоровчого туристського руху, оскільки самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм – це соціально орієнтована сфера і спосіб життя значних верств населення; самодіяльний туризм служить ефективним засобом фізичного оздоровлення, етичного розвитку і самовдосконалення людини, виховання дбайливого ставлення до природи і пам'яток культури, взаєморозуміння і взаємоповаги народів та націй; самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм має необмежену нагоду для залучення до занять активним відпочинком на туристських маршрутах, оскільки не вимагає створення спеціальної матеріальної бази; очевидно є необхідність створення оптимальної системи організації й управління самодіяльним спортивно-оздоровчим туризмом, оскільки це один із найважливіших чинників, що істотно впливає на масовість спортивно-оздоровчого туризму.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки» від 29 квітня 2002 р.
2. Конох А. П. Творчий підхід до відбору форм в процесі підготовки майбутніх фахівців спортивно-оздоровчого туризму в університеті // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Вип. 44. – С. 216–219.

3. Серкіз Я. І. З історії українського мандрівництва // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті». – К., 2004.
4. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму. – К. : Науковий Світ, 2001. – 203 с.
5. Закон України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року.
6. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 25 лютого 2004 року.
7. Програма діяльності Федерації спортивного туризму України з розвитку спортивного туризму у 2004–2008 роках, протокол 1, п. 7, від 09.06.2001.
8. Статут Федерації спортивного туризму України (zareestrovaniy Ministerstvom yustitsiyi Ukrainy 08.02.2001, svidostvo 1572).
9. Про класифікацію маршрутів туристських спортивних походів (Постанова Президії ФСТУ 08.12.2001) // Спортивний туризм : інформаційно-методичний збірник. – Вип. 2. – К., 2002.
10. Про типові положення про територіальний спортивний туристський клуб (Постанова Президії ФСТУ 08.12.2001) // Спортивний туризм : інформаційно-методичний збірник. – Вип. 3. – К., 2002.
11. Цибух В. І. Туризм в Україні на зламі тисячоліть : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія», 18–20.10.1999, Київ, 1999.
12. Соколов В. А., Штангей Ю. В., Петрова І. В. Спортивний туризм на сучасному етапі // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції та регіональні особливості», 10–11.10.2001, Київ, 2002.

References

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Dsrzhavnoyi prohramy rozvytku turyzmu na 2002–2010 roky» vid 29 kvitnya 2002 r.
2. Konokh A. P. Tvorchyy pidkhid do vidboru form v protsesi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv sportyvno-ozdorovchoho turyzmu v universyteti // Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. Fizychnе vykhovannya ta sport. – Vyp. 44. – S. 216–219.
3. Serkiz Ya. I. Z istoriyi ukrayins'koho mandrivnytstva // Materialy Vseukrayins'koyi nauk.-prakt. konf. Problemy rozvytku turyzmu v Ukrayini i zavdannya vidnovlennya istorychnoyi pamyati. – K., 2004.
4. Dekhtyar V. D. Osnovy ozdorovcho-sportyvnoho turyzmu. – K. : Naukovyy Svit, 2001. – 203 s.
5. Zakon Ukrayiny "Pro turyzm" vid 18 lystopada 2003 roku.
6. Zakon Ukrayiny "Pro fizychnu kul'turu i sport" vid 25 lyutoho 2004 roku.
7. Prohrama diyal'nosti Federatsiyi sportyvnoho turyzmu Ukrayiny z rozvytku sportyvnoho turyzmu u 2004–2008 rokakh, protokol 1, p. 7, vid 09.06.2001.
8. Statut Federatsiyi sportyvnoho turyzmu Ukrayiny (zareyestrovanyy Ministerstvom yustytisyi Ukrayiny 08.02.2001, svidotstvo 1572).
9. Pro klasyfikatsiyu marshrutiv turyst's'kykh sportyvnykh pokhodiv (Postanova Prezydiyi FSTU 08.12.2001), Sportyvnyy turyzm : informatsiyno-metodychnyy zbirnyk. – Vyp. 2. – K., 2002.

10. Pro typove polozhennya pro terytorial'nyy sportyvnyy turyst-s'kyu klub (Postanova Prezydiy FSTU 08.12.2001), Sportyvnyy turizm : informatsiyno-metodychnyy zbirnyk. – Vyp. 3. – K., 2002.
11. Tsybukh V. I. Turizm v Ukrayini na zlami tysyacholit' // Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi “Turizm na porozi XXI stolittya: osvita, kul'tura, ekolohiya”, 18–20.10.1999, Kyiv, 1999.
12. Sokolov V. A., Shtanhey Yu. V., Petrova I. V. Sportyvnyy turizm na suchasnomu etapi. Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi “Turizm u XXI stolitti: hlobal'ni tendentsiyi i rehional'ni osoblyvosti”, 10–11.10.2001, Kyiv, 2002.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013 р.

Л.В. Фрей

История развития самодеятельного спортивно-оздоровительного туризма в Украине

Используя исторический опыт, мы ставим задачу исследовать и проанализировать состояние и перспективы развития самодеятельного спортивно-оздоровительного туризма как перспективного направления туристической деятельности в Украине.

Целью является проследить историю развития и определить перспективы на будущее самодеятельного спортивно-оздоровительного туризма в Украине.

Ключевые слова: самодеятельный туризм, спортивно-оздоровительный туризм, туристский клуб.

L. Frey

The history of the development of amateur sport and fitness tourism in Ukraine

This article examines the amateur sports tourism, which serves as an effective means of physical rehabilitation, moral development and self-improvement, human upbringing of respect for nature and cultural sites, mutual understanding and respect of peoples and nations. Using historical experience, we aim to explore and analyze the status and prospects of development of amateur sports tourism as a promising area of tourism in Ukraine.

The aim is to trace the development and perspectives for the future of amateur sports tourism in Ukraine.

Keywords: amateur tourism, sports tourism, tourist club.